

KOVÁCS RÁCZ Eleonóra

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék
kovacsraczeleonora@gmail.com

TÁRSAS JELENTÉS ÉS NYELVJÁRÁSI ATTITÚD¹

Social Meaning and Attitude to Dialects

Socijalno značenje i stav prema dijalektu

A tanulmány célja, hogy részben bemutassa a szociolingvisztika és a jelentés kapcsolatát, másrészt pedig kitérünk a jelentés és a nyelvi attitűd viszonyának a tárgyalására. Harmadsorban pedig bemutatjuk a kérdőíves felméréssel, valamint rétegzett mintavétellel készült nyelvjárási attitűdkutatásunkból a vajdasági magyar nyelvjárások társas jelentésértelmezését. Célunk, hogy a társas jelentések és a nyelvi attitűdök vonatkozásában újabb alternatívákat, lehetséges kutatási irányvonalakat nyissunk meg az interakciós szociolingvisztika irányában.

Kulcsszavak: szociolingvisztika, interakciós szociolingvisztika, társas jelentés, nyelvi attitűd, nyelvjárás

Társas jelentés a szociolingvisztikában

A szavak, a szókapcsolatok, a frazémák jelentése szociolingvisztikai szempontból attól függően változik, hogy a különböző beszédhelyzetekben, illetve beszédhelyzetekben kivel, hol és mikor kommunikálunk. Az egyes beszédhelyzetek – melyeknek két fő kategóriája a formális és az informális beszédhelyzet – függvényében a beszédhelyzetnek megfelelő, a kommunikációs

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú, a Kisebbségi nyelvi, irodalmi és kulturális diskurzusok Délkelet- és Közép-Európában (Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi) című projektumának keretében készült.

partner elvárásaival, valamint saját nyelvi kompetenciánkkal és identitástudatunkkal összhangban lévő nyelvváltozatokat, azon belül pedig nyelvi változókat használunk, amelyek a befogadóban kiváltják a megfelelő üzenetet, azaz a jelentést. A kódváltások, a különböző tiszteletadási és udvariassági formák, a stigmatizált vagy a rejtett presztízst élvező nyelvi formák használata azt a célt szolgálja, hogy általuk a beszélő eljuttassa a befogadóhoz a megfelelő jelentést.

„A szociolingvisztika a nyelv, illetve a beszéd strukturáltságát a társadalom szerkezetével hozza összefüggésbe” (Oláh Örsi 2015) ezért a szociolingvisztikában a jelentés az ún. társas jelentés, illetve társadalmi jelentések rendszereként jelenik meg (l. Wardhaugh 1995). Emellett a kutatók egy másik csoportja akként vélekedik, hogy a szociolingvisztika részben a jelentéstan pragmatikai részével foglalkozik, mivel az pl., hogy az adott mondat milyen benyomást, érzéseket kelt bennünk, azaz udvarias, durva, távolságtartó, közönséges mondatjelentéssel találkozunk-e (pragmatika), azonos azzal a szociolingvisztikai megállapítással, melynek értelmében a beszédhelyzetnek megfelelően változtatjuk a nyelvi kódjainkat. Az utóbbi pedig a szociolingvisztikában a kódválasztás és a kódváltás fogalmait is érinti, amely társadalmi tényezők függvénye. Szili Katalin a következőképpen határozza meg az említett két tudományterület különbségeit:

... a szociolingvisztika a viszonylag állandó társadalmi változók (osztály, nem, kor, etnikum) hatásával foglalkozik az egyén beszédére. A pragmatika ezzel szemben a nyelvészeti összefüggések leírására vállalkozik ugyanannak a személynek a relatíve változó jellemzői (státus, társadalmi szerep) és aközött, hogyan aknázza ki szociolingvisztikai repertoárját egy bizonyos cél elérése érdekében (Szili 2004, 26).

A fentebb említett kódváltásról szóló tanulmányok igencsak alátámasztják a két tudományterület jelentéskutatásaik vonatkozásában egymást érintő pontjait:

Milroy és Milroy például azt vizsgálták, hogy a társadalmi státus, a kor stb. miképpen hatnak a kódválasztásra a beszédaktusok végrehajtásában (Milroy–Milroy), míg Burt munkáiban arról olvashatunk, hogy a beszélők miképpen aknázzák ki a kódváltás lehetőségeit pragmatikai célokra, jelesül a társadalmi távolság érzékeltetésére, megerősítésére (Burt 1990, 1992, 1994) (Szili 2004, 26).

Köztudott, hogy minél bonyolultabb az adott társadalmi felépítmény, annál több nyelvi réteg között válogathatnak, annál több nyelvi regisztert ismerhetnek a különböző csoportok tagjai. Bartha Csilla az interakciós szociolingvisztika, valamint az interkulturális pragmatika érintkezése kapcsán leszögezi, hogy a

kultúránkenti eltéréseket bizonyos, a diskurzusra ható jelenségek is tükrözik, mint pl. a nemek közötti nyelvhasználat, az udvariasság, a hazugság, a közbevágás vagy pedig az attitűd (l. Bartha–Hámori 2010). A nemek nyelvhasználata és az attitűd tudvalevőleg szociolingvisztikai aspektusok, csakúgy, mint a tiszteletadási formák.

Az említett szerző (l. Bartha–Hámori 2010) idézi a stílust szociolingvisztikai aspektusok alapján bemutató tanulmányában, ugyanakkor a társas jelentés angol meghatározásait, amelyek a következőképpen hangzanak: „»Cultural values and norms, social power and status, intimacy and distance are all social meanings (Coupland 2007a, 1).« »A dynamic presentation of the self (Eckert 2004, 4)«, »linguistic practice with which speaker makes social meaning (Eckert–Rickford 2004, 18)«” (Bartha–Hámori 2010, 305).

Eszerint társas jelentést tehát – Coupland felfogásában – kulturális értékeink, normáink, státusunk, valamint az intimitás foka, azaz a familiáris és formális beszédhelyzetek és a távolságtartás határozza meg, szociális kompetenciáink által. Eckert és Rickford szerint pedig a társas jelentés nem más, mint az egyén nyelvi önkifejezése az említett szociológiai faktorok segítségével. Az utóbbiakat a szociolingvisztikában szociokulturális háttértényezőkné is nevezik. Ugyanakkor a társadalmi identitás is döntően befolyásolja a társas jelentést. Attitűdünk pedig identitástudatunkból fakad (l. Bartha–Hámori 2010, 305).

Az egyén valamely közösség, csoport nyelvi tevékenységének reprezentánsa, ezért az elkövetkezőkben nem kizárólag az egyéni beszélők társas jelentésére összpontosítunk – ahogyan az az interakciós szociolingvisztikában bevált gyakorlat –, hanem mindezt kiszélesítjük bizonyos csoport irányában, azaz az iskoláskorú gyermekek vonatkozásában tárgyaljuk a jelentés bizonyos aspektusait.

A nyelvi attitűd és a jelentés kapcsolata

A leíró jelentéstanban a jelentés meghatározásának egyik fő aspektusa a jelentés társadalmi determináltsága. Az ugyanis, hogy egy jeltárgyhoz (a jeltárgy) mely hangalak (jelölő) és jelentés társul, a társadalmi megegyezés függvénye, azaz eredménye. Nyelvi attitűdünk pedig befolyásolja, hogy mely nyelvet, nyelvváltozatot, stílust, jelentést stb. választjuk ki, részesítjük előnyben egy adott szituációban. Nyelvi attitűdünk szorosan kapcsolódik annak a csoportnak az attitűdjéhez, amelynek a tagjai vagyunk.

A nyelvhasználat viselkedésforma is egyben. A mindenkori szituációhoz, a beszédkörülményekhez igazodva nyelvi elemek közül választunk beszélőközösségi, interperszonális, formális és informális helyzetben

egyaránt. A nyelvi elemek közötti választás divatkövetés. A nyelvi attitűd a nyelvhasználati formákhoz való szubjektív viszonyulást, egyes embereknek és emberek csoportjainak nyelvekkel, nyelvváltozatokkal, nyelvi jelenségekkel, elemekkel, illetőleg a nyelvhasználattal szembeni beállítottságát, az ezekről kialakult értékelő jellegű vélekedését jelöli. A beszélőnek tehát lehetősége van választani regiszterek, stílusárnyalatok, nyelvi formák között (Gréczi-Zsoldos 2011).

Mindezek következménye, hogy a szociolingvisztikában, hogy a társas jelentés nem más, minthogy bizonyos diskurzusok jelentése utal arra a társadalmi környezetre, illetve beszédhelyzetre, valamely beszélőközösségre, amelyben a diskurzus elhangzik, amely beszédhelyzetből értelmét meríti. A társas jelentés és vele együtt annak használatát befolyásoló attitűd visszautal tehát a társadalmi háttérre, amelyben az említetteket bizonyos csoport tagjaként kimondjuk bizonyos beszédhelyzetekben.

A magyar nyelv többközpontúságának köszönhetően (Lanstyák 1995) a vajdasági beszélt magyar regionális köznyelvben egyaránt megtalálhatók idegen nyelvi – főként szerb nyelvi – hatások, valamint az egyes földrajzi régiókra jellemző nyelvjárási társas jelentések is. Ez utóbbi azt jelenti tehát, hogy bizonyos településeken azonos foglalkozásúak, hasonló életkorúak, azonos iskolai végzettségűek valamely nyelvjárási vagy szerb nyelvi kifejezést kizárólagosan vagy gyakrabban használják, mint más csoportokhoz tartozó társaik.

Az pedig a közösség nyelvi attitűdjének a következménye, hogy a szerb nyelvi, valamint a magyar nyelvjárási szóalakok közül mely jelentésaspektusokat alkalmazzuk mindennapi társalgásaink során. Miután tehát bizonyos szerb nyelvi kifejezések jelentése kiterjed a közösség egészére, vagy pedig a nyelvjárási szóalakok használata megmaradt a köznyelvi alakokkal szemben vagy mellett a falu népének nyelvében (gondolunk itt a valódi és a jelentésbeli tájszavakra), azt követően társas jelentésről beszélhetünk. Ezek a jelentések mindig tükrözik az adott közösség társadalmi hátterét. Megmaradásuk pedig kizárólag a közösség nyelvi attitűdjének köszönhető.

Köztudott, hogy az országhatáron kívül élő magyarság lokális identitástudattal rendelkezik, azaz ragaszkodik a szűkebb értelemben vett régióhoz, amelyben él, valamint annak beszélt nyelvéhez. Az is közismert, hogy az identitástudat egyik kifejezője a nyelv. Az identitástudat az interakcionális szociolingvisztikában igen fontos tényező a diskurzusok és a stílusváltások stratégiáinak jelentésértelmezésében (vö. Bartha–Hámori 2010). Előbbi kutatásainkból kiderült (Kovács Rácz 2011), hogy a vajdasági magyarok – csakúgy, mint a Kárpát-

medencében élő társaik – lokális identitástudatukkal összhangban szépnek és hasznosnak tartják beszélt magyar anyanyelvüket – tehát azt a vernakuláris és regionális alapnyelvet, amelyet beszélnek –, és az is közismert, hogy főként az adott település beszédhelyezeteire vonatkoztatják, illetve azzal indokolják nyelvük szépségének és hasznosságának megindoklását, azaz a beszélt nyelv említett attitűdvonatkozásai többnyire a familiáris szféra nyelvhasználatának társas jelentésértelmezését érintik. Mivel a nyelv és a nyelvváltozatok szépségének és hasznosságának pozitív attitűdje a vajdasági magyarság egészére kiterjeszthető, ezért ezek az attitűdök társas jelentések is egyben.

Társas jelentés a vajdasági magyar iskoláskori nyelvjárási attitűdvizsgálatokban

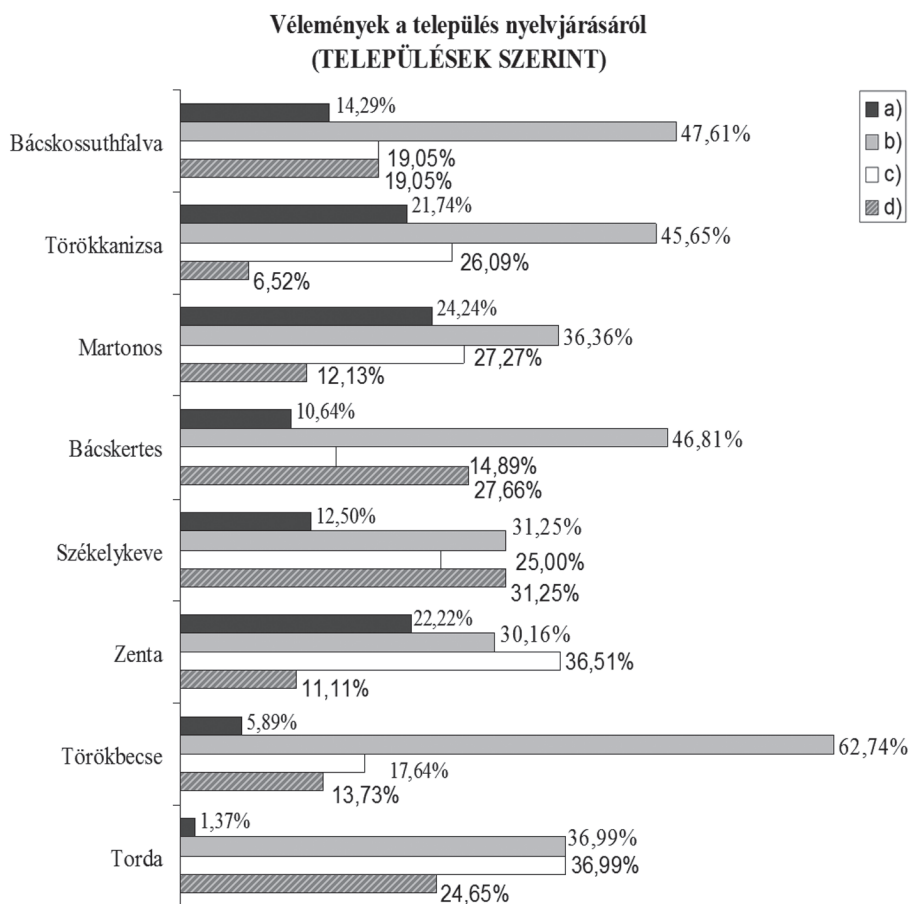
A társas jelentés kapcsán aktuális a vajdasági iskolásokat érintő nyelvjárási attitűdkutatás, mivel a vajdasági falvakban az iskolások alapnyelve igen erősen nyelvjárási színezetű (l. Kovács Rác 2013). Ez különösen sok problémát okoz az iskolai anyanyelvoktatásban, mivel a tanulók nagy hányada nem sajátítja el a nyolcadik osztály végére sem a magyar köznyelvet. Arra kell a jövőben irányítani az iskolai magyartanárok figyelmét, hogy térjenek át a funkcionális-szituatív kettősnyelvűség tudatosításán, valamint az additív nyelvtanításon keresztül az említett nyelvváltozatok különböző ismérveinek tudatosítására.

A nyelvi attitűdünk következtében kialakult társas jelentés következménye tehát, hogy mit értünk a nyelvjárás és a kétnyelvűség alatt egy-egy régióban, hogyan értelmezzük egyik vagy másik fogalmat.

A vajdasági magyar élőnyelvi kutatásaink során az általános iskolások nyelvjárási attitűdjének keretében kitértünk többek között a nyelvjárás fogalmi jegyeire, azaz olyan jelentés-összetevőket értelmeztünk a megkérdezettek, melyek meghatározzák, azaz több szempont alapján definiálják a vajdasági magyar nyelvjárásokat. A társas jelentést képező szociolingvisztikai aspektusok meghatározásában a Skutnabb-Kangas-féle anyanyelv-meghatározásból indulunk ki, melyet kontrollvizsgálatokat követően a vajdasági magyar közösségekben elterjedt jelentésmeghatározásokkal módosítottunk. Azt a kérdést tettük fel adatközlőinknek, hogy mit értenek nyelvjárás alatt. A kutatás során mintegy 300 általános iskolás válaszolt zárt típusú kérdésünkre. Az általános iskolák 5. és 8. osztályos tanulói a következő szempontok alapján határozhatták meg a vajdasági magyar nyelvjárást:

- a) A nyelvjárás az a nyelv, amelyen írunk és olvasunk az iskolában. Ilyen szavaink pl. zöld, szőlő, kell, szappan, föld, gyom.

- b) A nyelvjárás az a nyelv, amelyet a településen szinte mindannyian beszélünk, ezt tanultuk meg szüleinktől, nagyszüleinktől. Ezen a nyelven nem írunk és olvasunk, csak beszélünk. Ilyen szavaink pl. a ződ, szöllő, köll, szappany, föld, paré stb.
- c) A nyelvjárás az a nyelv, amelyet a legjobban ismerünk és szeretünk, mert megszoktuk, és ezt használjuk a leggyakrabban.
- d) A mi településünk nyelvjárása különbözik a más településeken beszélt magyar nyelvtől.

1. ábra²

² Kovács Rácz 2013, 62.

Láthatjuk, hogy a vajdasági magyar nyelvjárások meghatározásának és körülírásának egyes jelentésaspektusai részben a társas jelentés funkció felőli megközelítésére épülnek, melyen belül a nyelvjáráshasználat bizonyos szituációkhoz kapcsolódik (szituatív nyelvhasználat). Másrészt a funkcionális aspektusokon belül a nyelvjárás fogalmi jelentésének meghatározásában fontos szerepe van az attitűdnek, mely által az adatközlők úgy vélik, hogy ezt a nyelvváltozatot ismerik és kedvelik a leginkább, ezt szokták meg, valamint ugyanez az attitűd különíti el egymástól a különböző települések nyelvjárásait. Ugyanakkor az utóbbi attitűd állítja szembe továbbá az említett nyelvváltozat írott és beszélt formáját is. Mindezek pedig továbbmutatnak az interakciós szociolingvisztika irányába, mivel az utóbbiak kapcsán az interakciós szociolingvisztikában tárgyalt szituációs jelentésekhez hasonló jelentéseket vélünk felfedezni, melyek hasonlóak a diskurzusok kapcsán tárgyalt pozitív arculatvédéshez (b) és c) válaszok).

A nyelvjárás társas jelentésértelmezését nemek, életkor, valamint települések tekintetében egyaránt elvégeztük (l. Kovács Rác 2013, 60–65), és arra a megállapításra jutottunk, hogy a markáns eltérések leginkább az egyes települések vonatkozásában mutathatók ki. A nyolc vajdasági településen – Bácskossuthfalván, Törökkanizsán, Martonoson, Bácskertesén, Székelykevéen, Zentán, Törökbecsén, valamint Tordán – elvégzett attitűdkutatás során Törökbecsén (a válaszok 47,61%-ában), majd pedig Bácskossuthfalván (47,61%), Bácskertesén (46,81%) és Törökkanizsán (45,65%) vélik úgy a megkérdezettek, hogy a nyelvjárás társas jelentésértelmezését illetően fontos kiemelniük: a nyelvjárást szüleiktől és nagyszüleiktől sajátították el, és ez a nyelvváltozat elsősorban az élnyelv része, az iskolai nyelvhasználat írott változatára viszont nem terjed ki a használata. Azokon a településeken, melyeken az iménti válasz alacsonyabb arányszámú (Torda, Zenta), ott a c) válasz, azaz a nyelvjárás ismeretét, megszokását és szeretetét, valamint gyakori használatát tartalmazó attitűdök arányszáma magasabb, csaknem azonos a b) válasszal. Székelykevéen viszont a b) és d) válaszok arányszámai azonosak, tehát az adatközlők leginkább azt tartják fontosnak kiemelni, hogy településük nyelvjárása eltér más települések nyelvjárásától. Látható tehát, hogy a vajdasági magyar nyelvjárás társas jelentésértelmezésében elsősorban annak funkcionális jegyeit emelik ki az adatközlők, tehát az utóbbi aspektus további kutatása szükséges és kívánatos, reményeink szerint fontos eredményeket hoz majd a továbbiakban a nyelvtudomány számára.

Összegzés

A jelentés társadalmi háttértényezőit az attitűdök vonatkozásában a beszélőközösségek szociokulturális háttere biztosítja, amelyekben írott és íratlan normák, megszokások irányítják a diskurzusok jelentésmozzanatait. Az élőnyelvi kommunikációk közösségi jelentésaspektusait azok a nyelvre ható társadalmi háttértényezők befolyásolják és irányítják, amelyeket a szociolingvisztika független változóként tárgyal. Ez utóbbiak szociológiai tényezők is egyben, melyek nagymértékben befolyásolják a társas jelentéseket. Ha az egyéni jelentésértelmezések az adott közösségben vagy azon belül bizonyos társadalmi rétegben általánossá válnak, a fentebb említett közösségi társas jelentésről beszélhetünk. Vizsgálhatjuk tehát a nyelvjárások, a nyelvi sznobizmusok, a hiperkorrekciók, a kódváltásos jelenségek, a kétnyelvűség vagy pedig a nyelvjárási beszéd jelentésmozzanatait a nemek, az iskolai végzettség az életkor vagy bizonyos régiók – azon belül egyes vajdasági magyarlakta falvak – függvényében, ez mind társadalmi erők hatását tükrözi. Valamely társas jelentés kialakulásához a pozitív vagy negatív nyelvi attitűd egyaránt hozzájárul. A pozitív nyelvi attitűd pedig elvezet bennünket az interakciós szociolingvisztikában tárgyalt pozitív arculatvédezéshez, melyet főként a dialógusokban vizsgálnak a kutatók. Az utóbbi azonban már egy újabb tanulmány tárgya lehet.

Irodalom

- Bartha Csilla–Hámori Ágnes. 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”. A nyelvtudomány műhelyéből. 298–321. *Magyar Nyelvőr* 134 (3): 298–321. vagy <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1343/134304.pdf> (2015. szept. 2.)
- Gréczi-Zsoldos Enikő. 2011. A nyelvi attitűd. *A vörös postakocsi*. <http://www.avorospostakocsi.hu/2011/12/16/a-nyelvi-attitud-2/> (2015. szept. 3.)
- Kovács Rác Eleonóra. 2011. *Nyelvi attitűdök a vajdasági magyarság körében*. Újvidék: Sajnos Kiadó.
- Kovács Rác Eleonóra. 2013. *Nyelvjárási attitűdök*. Újvidék: Sajnos Kiadó.
- Lanstyák István. 1995. A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). *Magyar Nyelvőr* 118 (3): 213–236.
- Oláh Örsi Tibor. 2015. Az iskolai sikertelenség szociolingvisztikai megközelítése. Az iskolai sikertelenség és a nyelvi hátrány. Tudástár >> *Új Pedagógiai Szemle* 2005. július–augusztus, 45–58. <http://regi.ofi.hu/tudastar/iskolai-sikertelenseg>. (2015. szept. 10.)
- Szili Katalin. 2004. *Tetté vált szavak*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Wardhaugh, Ronald. 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.

SOCIAL MEANING AND ATTITUDE TO DIALECTS

The present study summarizes the aspects of social meaning which can be found in sociolinguistics. On the other hand, it also creates a connection between linguistic attitude and collective social meaning. Furthermore, it presents how collective social meaning manifests itself in a research carried out among elementary school pupils in Vojvodina on their attitude to dialects. A distinction is made between social meaning and collective social meaning. The former deals with social forces influencing an individual's speech, while the latter looks into societal factors influencing the community. At the same time, social meaning points towards interactional sociolinguistics as well as pragmatics.

Keywords: sociolinguistics, interactional sociolinguistics, social meaning, linguistic attitude, dialect

SOCIJALNO ZNAČENJE I STAV PREMA DIJALEKTU

Cilj studije je, sa jedne strane, da se prikaže veza između semantike i sociolingvistike, a, sa druge, da se ukaže na odnos značenja i stava vojvođanskih učenika mađarske nacionalnosti prema svom dijalektu. Treći cilj bi bio predstavljanje istraživanja sprovedenog pomoću upitnika i slojevitim uzorkovanjem ispitanika, usmerenog na semantičku interpretaciju socijalnog stava prema vojvođanskim mađarskim dijalektima. Ovom studijom autor želi otvoriti nove alternative, pristupe istraživanja u sagledavanju socijalnog značenja i stava prema jeziku, i to u pravcu interaktivne sociolingvistike.

Ključne reči: sociolingvistika, interaktivna sociolingvistika, socijalno značenje, stav prema jeziku, dijalekat

A kézirat leadásának ideje: 2015. okt. 28.

Közlésre elfogadva: 2015. dec. 7.